

Synonymitis

Lars Brink

I try to show that there are far too many (alleged) equivalents per meaning variant in our bilingual dictionaries, in other words, (alleged) synonyms. I clarify the concepts of 'equivalent', 'false synonyms', 'genuine synonyms', and 'maximal synonyms', and state that, generally, our users only need one equivalent, the best, and that more than one is pedagogically and economically harmful. The L1 speaker only needs one expression for his concrete translation. He does not speak in synonyms ("my steed and horse"). The passive L2 speaker and the active L2 speaker only want to understand. One equivalent will suffice. They do not need to be informed of alternative expressions in their own mother tongue. Later, I sketch where it is useful to give several equivalents. And in the end I seek to answer why the one word ideal is not as popular as it ought to be.

1. Introduktion

For mange år siden skrev leksikografen Jørgen Bang i sin sprogklumme (Berlingske Tidende 22.6 1973) om den lumske lighed mellem svensk *stilig* og dansk *stilig*. Dansk har lånt ordet fra svensk, og vi opfatter det netop som et svensk lån, da det næsten kun bruges om svensk folkekarakter: *de stilige svenskere*, hvad der, på dansk, betyder 'de stive (dvs. formelle) svenskere'. Bang forklarer så, at den svenske betydning faktisk er:

1. "flot, smart, storslået, storstilet"

Denne kvadruplet er ikke vejet på guldvægt – og det skal være ham tilgivet, i en letløbende klumme – men når vi skriver ordbøger, *skal* vi veje på guldvægt. Og gør jeg dét, må jeg forkaste tre af dem:

Smart har noget moderigtigt i sig, som ikke ligger i sv. *stilig*, altså i selve ordets signaler. Konteksten kan evt. vise, at afsender finder det pågældende både 'flot' og 'smart', ligesom en kontekst kan vise, at en bestemt mand er smart, men dét indebærer ikke, at *mand* her betyder 'smart mand'. Be-

tydningen 'smart' signaleres ikke af *stilig* hhv. *mand*. *Smart* er særlig uheldigt, fordi det har en meget almindelig let negativ betydningsvariant: *en smart advokat* osv., mens sv. *stilig* er stærkt positivt.

Storslået er alt for "stort": Det kan fx slet ikke bruges om tøj, og om personer går det på den generøse karakter, mens sv. *stilig* går på den ydre fremtoning.

Storstilet er helt skævt: *Enorstilet plan* eller *etorstilet byggeri* siger intet om det æstetiske, men dét gør sv. *stilig*.

Den nye, glimrende Svensk-Dansk Ordbog (Kristensen m.fl. 2010) har:

2. *stilig* ~ *flot*; *elegant*

Og her godtager jeg gerne dubletten. Blot ville jeg foretrække komma eller skråstreg imellem de to, idet jeg mener, at svensk *stilig* kun har én betydning, som er et overbegreb for de to danske betydninger. Disse to danske betydninger er klart nok forskellige: *flot* betoner det imponerende og kræver et vist volumen, mens *elegant* betoner det æstetiske, uden krav om volumen, jf. at lille Allan Simonsen ikke var en *flot* fodboldspiller, men særdeles *elegant*. Det er velkendt, at ét ord på et sprog dækkes af et felt bestående af to ord på et andet sprog. Svensk har *kusin* dækkende 'fætter/kusine'. Sv. *kusin* betyder aldrig 'fætter', så sandt som sv. *hund* aldrig betyder 'hanhund', men altid dækker hele feltet. Hvis teksten viser, at det er en hanhund, er det med garanti ikke pga. morfemet *hund*. Vi vil jo heller aldrig sige, at *bil* kan betyde 'blå bil'.

2. Definitioner

Før vi går videre, må vi, naturligvis, igennem en terminologisk renselse:

En ÆKVIVALENT til et ord eller udtryk = 'et etableret udtryk i et andet sprog, der har samme denotation og konnotation'. (Hvis det fremmede udtryk fx er formet som en uetableret definition, er det ikke en ækvivalent).

DENOTATION er det samme som SANDHEDSBETYDNING og SANDHEDSKRITERIER, dvs. de betingelser, ordet stiller til virkeligheden for, at ytringen er sand. Med et forslidt eksempel: *Vovse*, *hund*, *køter* har samme sandhedsbetydning. De stiller ét eneste krav til virkeligheden for, at den

pågældende ytring er sand: At der er tale om dette bestemte dyr. Dyrets race, farve og popularitet har ingen indflydelse på ytringens sandhedsværdi.

Leksikografen bør i øvrigt gøre sig klart, at de fleste ord ligesom *hund* er appellativiske, dvs. kun stiller sandhedskrav til virkeligheden om, at *et eller andet medlem af en klasse* skal være involveret: *Svømme* denoterer en hvilken som helst svømmeakt (crawl, hundesvømning, med el. uden badehætte), *tyk* betegner en uangivet bredde mellem det velvoksne og det smældfede, *fortrinsvis* (*Koret synger fortrinsvis klassiske værker*) betegner en eller anden værdi mellem 'næsten udelukkende' og 'overvejende', *på* betegner en beliggenhed med kontakt på en flade, det være sig en flues på indersiden af en flaske eller indlandsisens tryk på grundfjeldet, *fordi* betegner, at der følger en eller anden årsag: morderens hånd, giftens virkning, et vindpust. Kun *proprier* og få andre, fx *nu* og *og*, denoterer ikke et uangivet medlem af en klasse. Med *Sokrates* betegner vi denne ene, afdøde mand. *Og* betegner, at noget sandt også gælder det følgende led. Her er der én relation, ikke en skov af åbne muligheder. De appellativiske ords åbne muligheder kan naturligvis indsnævres til én: *Hundén – mín crawl de sidste 10 m – af dén grund at osv.*

Rundt om sandhedsbetydningen sværmer så alskens KONNOTATIONER. De vigtigste er: 1. værdiladning. 2. stil (neutral, formel, uformel, højstemt, poetisk, arkaiserende, respektløs, fagsprogs-, Holberg-, dialekt- el. børnesprogs-præg osv.). 3. applikations-restriktion (*fjeld* er denotativt = 'bjerg', men begrænset til nordiske bjerge). *Dusin* = 'antallet 12', men kun om visse småtterier, aldrig om hjerteslag eller stjerner. *Dyr* appliceres især på pattedyr, sjældnere på fugle og fisk, næsten aldrig på bakterier). 4. Associations-sfæren: *Splitternøgen* giver kraftige associationer til samfundets nøgen-tabu, *adamskostume* mildner tabuet med let humor. Latin *pellere* og *pulsare* kan vist altid ombyttes i grundbetydningen, med samme denotation, men *pulsare* er mere intensivt og bruges især om gentagne slag, man "mærker" her tydeligere slagene. Tilsvarende *jage* og *jagte*. *Jehova* associerer uvægerlig til Jehovas Vidner, selvom afsender tænker i andre baner, ligesom *frihedskæmper* associerer til Danmarks besættelse, selvom det udmærket kan bruges, positivt, om alverdens partisaner.

Særlig stor associations-forskel er der mellem udtryk uden pålydende betydning og deres synonyme med tydelig pålydende betydning. (Pålydende betydning = bogstavelig betydning, videnskabeligt præciseret, se Brink

2010): *Film* er (på dansk) uden pålydende betydning, mens *levende billeder* dels fremmaner noget spændende dynamisk, dels filmens barndom. Tilsvarende *slåbrok* vs. *badekåbe* – *kodeks* vs. *lovbog* – *gammel* vs. *bedaget*.

Ved UÆGTE SYNONYMER forstår jeg – i al vaghed – udtryk, hvis denotationer ligner hinanden meget, men ikke falder sammen. Her har vi synonymordbøgernes buket af former:

3. glad, fornøjet, tilfreds, (himmel)henrykt, eksalteret, jublende

De har sjældent samme denotation, og det skal de heller ikke; de skal inspirere den skrivende, inden han har lagt sig fast på et præcist indhold. *Glad* og *fornøjet* har fx ikke samme denotation, eftersom *glad* spænder over større glæder, end *fornøjet* kan leve op til. (*Moderen blev glad, da hun genfandt sin 3-årige datter* – forhåbentlig ikke blot *fornøjet*).

Ved ÆGTE SYNONYMER forstår jeg udtryk med samme denotation, fx:

4. navneord–substantiv, omkreds–periferi, sælhund–sæl, århundrede–sekel, trækbasun–trombone

Synonymikken gælder naturligvis kun inden for en bestemt fælles betydningsvariant. Ordene *hest* og *springer* er ægte synonymmer, men kun i deres betydningsvariant vedr. skak, ligesom eksemplet med *omkreds* kun vedrører geometri-varianten. Ord, der i samtlige deres betydningsvarianter er ægte synonyme, er ligeså interessante som ord, der staves ens forfra og bagfra.

Ved MAKSIMALT SYNONYME udtryk forstår jeg udtryk med samme denotation og konnotation. Her må det straks slås fast, at to forskellige stimuli, som man klart kan høre forskel på, *logisk tvingende* har forskellig fysisk og psykisk virkning, fx æstetisk virkning. Desuden siger det sig selv, at ordenes associationer delvis er individuelle. I rekordernes land, USA, blev der i mange år holdt skønhedskonkurrence mellem sprogets ord, og det var hvert år ordet *mother*, der vandt. Men der *må* jo være amerikanere, der har et belastet forhold til dette ord! Det giver derfor kun mening at tale om maksimalt synonyme ord inden for den enkelte idiolekt. Alene dette, at sprogbrugernes ordforråd er vidt forskellige, tilsiger det. Hvis MAKSIMAL SYNONYMI skal være en brugbar, sprogligt relevant klasse – og ikke en tom og selvmodsigende klasse – må man forlade det utopiske (at alle oplever samme konnotationer) og stille sig tilfreds med, at man i én og samme idiolekt ikke

umiddelbart kan pege på nogen ladnings-, stil-, associations- eller anden konnotativ forskel. I min idiolekt er flg. ord max. synonyme:

5. trækkrog–trækkekrog (forskellige ord!), Køgebo–Køgeboer, dippe-dut–duppedit, bøg–bøgetræ, sproglære–grammatik, sludder–vrøvl, anholde–arrestere.

Sproglære er i dag så sjældent, at det for yngre sikkert er afstikkende, perifert. Men jeg har læst og hørt det så tit, at det umiddelbart fremtræder helt naturligt og upåfaldende. Jeg ved også, at politiet siger *anholde*, men for mig (og andre) er *arrestere* ligeså normalt.

3. Stikprøver

I det flg. ser vi på nogle ordbøger, hvori jeg har udvalgt nogle tilfældige artikler med mere end en (af redaktøren hævdet) ækvivalent inden for en enkelt betydningsvariant. De er helt mekanisk valgt. Jeg har modstået fristelsen til at slå ned på ekstra store tag-selv-borde. Gyldendals røde dansk-tyske og tysk-danske (begge Bork m.fl. 1999), har:

6. dybbå ~ tiefblau, sattblau.

Principielt er jeg imod *sattblau*: Den aktive danske amatør, der skal tale/skrive tysk, har ingen brug for det; han er altid på den sikre side med *tiefblau* og har ikke brug for stilistisk variation. Han vil desuden være usikker på, om *sattblau* nu også betyder nøjagtig det samme. Den passive tyske bruger, der skal *forstå* en dansk tekst, får intet ud af at blive belært om de to muligheder i sit eget sprog. Kun den professionelle skønlitterære oversætter til tysk (i praksis en tysker) kunne tænkes at blive glad for den stilistiske variationsmulighed, som han dog typisk let ville kunne finde selv. Men det har jo en pris! Artiklen kræver lidt større opmærksomhed, og længere tid at tilegne sig, og den bliver betydelig sværere at huske.

7. adresse ~ 1. (*bopæl, påskrift på brev*) Adresse, Anschrift; 2. ...

Jeg fornemmer, at *Anschrift* er mere formelt end det helt neutrale *Adresse*. Dermed er det forkert, når der ikke står "(mere formelt) Anschrift", men selv

med en sådan kommentar hører det ikke hjemme ved det stilistisk neutrale *adresse*. Men igen: Selvom dette synonym var perfekt, ville ingen have glæde af det, hverken skoleeleven, den lystlæsende tysker eller den skønlitterære oversætter.

8. kysse ~ küssen (fx er küsste sie auf den Mund; er küsste ihr die Hand); (*grundigt*) ab-küssen; ...

Der er fejl på fejl i den sidste oplysning. *Abküssen* betyder slet ikke 'kysse grundigt'. If. den ty.-da. søsterordbog betyder det *enten* 'kysse hjerteligt' (fx om mand og kone) *eller* nedsættende 'over(be)kysse'. Men dette underbegreb til *kysse* hører slet ikke hjemme her. For *kysse* har aldrig denne betydning. Skulle den skønlitterære tyske oversætter have glæde heraf den dag, han møder en tekst a la *Hun kyssede ham hjerteligt?* Måske, men prisen er for høj. Artiklerne bliver ulæselige med sådanne underbegreber, der aldrig er påkrævede.

9. bryllup ~ Hochzeit, Vermählung; ...

De to synonyme er vistnok ægte, men jo på højst forskelligt stilniveau. Synonymitis.

10. Eingeständnis ~ indrømmelse, vedgåelse, tilståelse.

Alle tre synonyme kan bruges, inflatorisk, om ikke-fejltrin (*Han indrømmede, at han blev forpustet – Jeg indrømmer, at jeg var i Hobro den dag, men ikke at jeg...*), og alle tre kan bruges udenfor og indenfor en politimæssig sammenhæng. På dansk er *tilståelse* det "alvorligste" af dem, det, der bedst passer på regulære moralske fejl og dermed bedst under forhør. Den bedste ækvivalent til *tilståelse* er vistnok *Geständnis*, sådan at *Eingeständnis* passer bedst til *indrømmelse*. (At vurdere dette, som udlænding, på net og i ordbøger er meget svært; bedre er vor leksikografi desværre ikke). Men selvom jeg skulle tage fejl, og de alle passer lige godt på *Eingeständnis*, hvem har så glæde af tripletten? Ingen – end ikke den danske skønlitterære oversætter (som næppe slår sprogets 10.000 almindeligste ord op). Trænger han til variations-inspiration, slår han op i en synonymordbog. Den læge bruger bliver usikker og vil ikke kunne huske artiklen ret længe.

Gyldendals store røde engelsk-danske (Kjærulff Nielsen m.fl.1995) har:

11. beam [bi:m] *vb.* 1. støtte (, forsyne) med bjælker; 2. ...

At man i stedet for *huset skulle støttes med bjælker* kan sige *huset skulle forsynes med bjælker* hjælper ingen og forvirrer mildest talt.

12. conveyance *sb.* 1. a) transport; kørsel; befordring; ...

Trods semikolonerne er der tale om én eng. betydningsvariant, som dækkes fint af *befordring*, som er et formelt ord ligesom *conveyance*. At *transport* og *kørsel* har betydningsvarianter med samme denotation, men ikke samme stil, kan kun forvirre i denne højst kompakte artikel (her forkortet). Og skulde en aktiv bruger i en bestemt kontekst finde *befordring* uegnet, er det let nok, i ens eget sprog, at finde alternativer: *kørsel*, *udkørsel*, *spedition*, *varetransport*. En ordbog kan alligevel aldrig udtømme alle konkrete løsninger.

13. lubber *sb.* ... 1. (*clumsy person*) klods, klodrian. 2. ...

Synonymerne er ægte og har samme stil, kun metaforikken skiller en anelse. *Klodrian* er ikke metaforisk; *klods* minder måske, langt ude, visse tankefulde om et stykke legetøj. Men igen er det kun den professionelle oversætter, der måske bliver glad for det overflødige *klods*, fordi han ikke lige tænkte på det ord. Men prisen for de hundreder af sagprosa-brugere og passiv-brugere er for høj. Gyldendals røde fransk-danske (Sørensen m.fl. 1978), skriver:

14. horizon ... *m.* synskreds, horisont (også *fig*).

Ægte synonymmer, men den, der gengiver det neutrale *horizon* med det udpræget litterære *synskreds* (som højst 2 % af danskerne kender), oversætter galt. – I den nyeste udgave (Sørensen m.fl. 2014) er rækkefølgen af de to byttet om. Lapperi.

4. Hvornår er dubletter berettiget?

Det er de først og fremmest, hvor udgangs-ordet klart savner en ækvivalent, men dækkes af et samlet felt af flere ord i målsproget – som vi så det med

sv. *stilig*. Eller i ty. *Großmutter* ~ sv. *farmor/mormor*, da. *by* ~ eng. *city/town/village*. Se Brink 2008 om leksikalske ”huller”.

Et andet tilfælde er, hvor synonym nr. to mest tjener til at forklare nr. et – enten fordi nr. et er et ret ukendt ord, eller fordi nr. to skal præcisere nr. et’s betydningsvariant. Fx:

15. *svensk* egid ~ *dansk* ægide (beskyttelse; ledelse)

Eksemplet er fra den glimrende nye svensk-danske ordbog (Kristensen m.fl. 2010), der, yderst tilfredsstillende, typografisk markerer, at parenteser ikke rummer ækvivalenter, men forklarer ækvivalenten. Endvidere (fra Kjærulff Nielsen m.fl.1995):

16. *eng.* station ~ *da.* 1. station, jernbanestation. 2. ...

Den korrekte ækvivalent er *station*, men det er pinende nødvendigt at vise, hvilken betydningsvariant det optræder i. Jeg foretrækker forklarende parentes: 1. (*about railways*) station. 2. ...

5. Hvordan er miseren opstået?

Hovedårsagen til synonymitis er, tror jeg, at leksikografen ser sin situation som den, at han som fagmand bliver spurgt af en anden oplyst landsmand om, hvad dét og dét hedder på et andet sprog. Hvis nogen fx spurgte mig om, hvad fx et lufthul hedder på spansk, ville jeg elske at udbrede mig med: *bache de aire*, og straks tilføje, at det ligeså vel kan hedde *pozo de aire* og *bolsa de aire*, ligesom jeg ville nyde at gennemgå de næsten umærkelige metaforik-forskelle og dermed konnotations-forskelle. Jeg kunne også finde på, at meddele ikke-ækvivalenter som en service. Fx sige om dansk *opmærksom* (høflig), at det hedder *obsequioso*, men at spørgeren måske også kunne have glæde af overbegreberne *cortés* og *galante* (begge ’høflig’). Sådan gør den store dansk-spanske ordbog (Hansen & Gawinsky 2004) – uden at kommentere ”ækvivalenterne”. Men ordbogsbrugeren er i en helt anden, skolestuefjern situation: Den L1-aktive skal bruge én ækvivalent, den bedste, for han taler ikke som Else Skolemesters i synonymmer. Den L2-passive og -aktive ønsker at forstå, de skal ikke belæres om deres eget modersmål.

6. Konklusion

Man må erkende forskellen mellem *ækvivalens* og *oversættelse* (som ikke er ny). Eng. *tulip* har én eneste ækvivalent på dansk: *tulipan*. Men i en konkret tekst om tulipaner kan man da udmærket i stedet for *the tulip* sige *blomsten*. Der hverken tilføjes eller mistes nogen information. Man kan også, hvis det altså handler om tulipaner, sige *Hun foretrak de gule* i stedet for. ... *the yellow tulips*. Men sådanne muligheder kan slet ikke udtømmes, og skal det heller ikke. Ordbogen skal give *ækvivalenten*, dvs. det, som glosen i sig selv signalerer: denotation og konnotation. Så kan aktivbrugeren improvisere herover, hvis han har lyst.

Hvis ordbogen angiver to (næsten) maksimalt synonyme ord, fx *lastbil*, *lastvogn*, begår den jo ingen *fejl*, men den komplicerer artiklen og gør den sværere at huske – til glæde højst for den skønlitterære oversætter. Skoleeleven, forretningsmanden, journalisten, lystlæseren har, passivt såvel som aktivt, ikke *brug* for begge synonymmer. Den professionelle oversætter må henvises til en synonymordbog eller sin egen fantasi vedr. sit eget sprog, tungemål, signalsystem ...

Litteratur

Ordbøger

- Bork, Egon m.fl. (1999): *Dansk-Tysk Ordbog*. 11. udg. København: Gyldendals røde serie.
- Bork, Egon m.fl. (1999): *Tysk-Dansk Ordbog*. 14. udg. København: Gyldendals røde serie.
- Hansen, Johan Windfeld & Birthe Gawinski (2004): *Dansk-spansk ordbog*. 5. udg. København: Gyldendal.
- Kjærulff Nielsen, B. m.fl. (1995): *Engelsk-Dansk Ordbog*. 5. udg. København: Gyldendal.
- Kristensen, Kjeld m.fl. (2010): *Svensk-Dansk Ordbog*. København: DSL.
- Munch-Petersen, Valfrid Palmgren m.fl. (1966): *Svensk-dansk Ordbog*. 2. udg. København: Gyldendal.

- Sørensen, N. Chr. m.fl. (1978): *Fransk-dansk Ordbog*. 7. udg. København: Gyldendal.
- Sørensen, N. Chr. m.fl. (2014): *Fransk-dansk Ordbog*. 10. udg. København: Gyldendal.

Anden litteratur

- Brink, Lars (2008): Leksikalske huller. I: Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran, Gunnlaugur Ingólfsson & Jón Hilmar Jónsson (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 9. Reykjavik: Nordisk Forening for Leksikografi, 61-67.
- Brink, Lars (2010): Pålydende-betydning i ordbøger. I: Harry Lönnroth & Kristina Nikula (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 10. Tammerfors: Nordisk Forening for Leksikografi, 113-117.
- Schibbye, Knud (1969): *Engelsk synonymik på grammatisk grundlag*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.

Lars Brink
professor i dansk sprog og litteratur
Elmevænget 30
DK-2880 Bagsværd
labri@webspeed.dk